

Kövendy Katalin

LENULLÁZOTT KATONATISZTEK – ALKALMI MUNKÁSOK Az 1945 utáni értelmiségről

„Csüggedtem volna, lankadt képzelettel,
de folyton-gyors kerékként forgatott
vágyat és célt bennem a Szeretet, mely
mozgat napot és minden csillagot.”

(Dante)

2009 őszén a családom tagjaira vonatkozó kutatásra kaptam engedélyt az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárába.¹ A széles familiában szinte alig akad olyan közeli és távoli rokon, akiről ne lenne ott legalább egy pár soros említés, vagy „jobb esetben” egy egész dosszié.

Apai nagyapám öccse² fiatal, a Ludovika Akadémiát frissen elvégzett lovas huszár hadnagy, majd főhadnagy volt az I. világháborúban. Orosz és olasz harcszíntereken küzdött az ellenséggel – hősiesen. Dicső hadi tetteiért kapott érdemérméit nemrégiben a Hadtörténeti Múzeumban magam is megnézhettem.³ 1925-től közel hatszáz holdas birtokán gazdálkodott Nyírábrányban; hivatásos katonatisztból – sok tanulással, munkával, elszánással, szorgalommal és nagy tehetséggel – reformer szellemiségű nyírségi földbirtokossá lett. Az elsők között volt, aki a kísérleti műtrágyázást, valamint a – Westsik Vilmos által kidolgozott – kísérleti stádiumban lévő, csillagfürt növényvel való zöldtrágyázást alkalmazta. Az első birtokos volt, aki mezőgazdasági munkásainak a szabad szombatot bevezette, s aki ezt, valamint a nyugdíjbiztosítást minden erejével szorgalmazta. A Hangya és a Futura Szövetkezetek elnöke volt, a kisgazdapárt színeiben aktívan politizált Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. Pártja kétszer jelölte országgyűlési képviselőnek. A háború után többször meghurcolták, hónapokra internálták és letartóztatták, földjét (fokozatosan) és hétszobás házát elvették; kifosztották és az utcára tették,

¹ Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárába (ÁBTL) csak valamely tudományos intézmény támogató nyilatkozatának a csatolásával kaphat kutatási engedélyt az, aki kutatási kérelemmel és kutatási tervvel fordul a levéltár kuratóriumához, amely a kérelmeket elbírálja. Én, aki szellemi szabadfoglalkozású vagyok, tehát semmilyen intézményi háttérrel nem rendelkezem, ezt a támogató nyilatkozatot a Terror Háza Múzeumtól kértem és kaptam meg. Ezúton is köszönöm Schmidt Mária főigazgató asszonynak, hogy aláírásával és az általa vezetett intézmény pecsétjével lehetővé tette azt, hogy ne csak azok az emberek végez-hessenek levéltári kutatásokat az ÁBTL-ben, akik az elmúlt évtizedekben a magyar felsőoktatás és a tudományos-szellemi élet intézményeibe hivatalosan bekerültek, hanem azok is, akik onnan bármilyen okból kiszorultak. (2010 őszétől nagyapám öccse, Kövendi Gyula volt lovas huszárőrnagy baráti és ismeretségi köréhez tartozó emberek – zömében katonatisztek – kutatására kaptam engedélyt.)

² Kövendi Kövendi Gyula (huszár őrnagy).

³ Makai Ágnes és Sallay Gergely történészek (Hadtörténeti Intézet és Múzeum) jóvoltából.

majd legvégül, 1950-ben hét évre megfosztották katonai nyugdíjától is. Biciklis hordárként, mezőgazdasági terményátvevőként, és – élete végéig – lottószámolóként dolgozott. Ezekhez a munkalehetőségekhez volt katonatársai, barátai, ismerősei révén jutott.⁴

A felesége is „rossz” családból származott: Kállay Miklós magyar miniszterelnök unokatestvére volt,⁵ s a testvérei révén szoros rokonságban–sógorságban voltak a Pócsperiben élő Irinyi György főszolgabíróval és családjával, aki csak az isteni gondviselésnek köszönhető, hogy éppen aznap távolléte miatt nem ő került a később kivégzett jegyző helyére a hírhedt pócsperiben, amellyel a hatalom elrettentő példát akart statuálni. Sem a Ludovikát végzett legidősebb Irinyi fiút⁶ – aki marhavagonokban szállított állatokra ügyelő állatkísérő, alkalmi munkás, laboráns, raktári munkás lehetett –, sem a többi testvért nem hordta tenyerén a háború utáni kommunista rendszer.

Másik sógornője családja, az Ilosvay család is az üldözöttek és figyeltek táborába tartozott. Tagjaik közül többen elhagyták az országot. Az emigrációba kényszerült író–újságíró unokaöcs, Ilosvay Ferencnek, A Reggel, az Új Idők a Pester Lloyd, a Magyar Nemzet, az Irodalmi Újság munkatársának emlékkiállítására ma a Nyíregyházi Kállay Gyűjteményben található.⁷

Az ötvenes években, ugyancsak származási okok miatt, jogi diplomával az apám (Dr. Kövendy Gyula) is jó pár évig munkanélküli, később metróalagutat építő keszonmunkás volt. Fejlesztőmérnök anyai nagybátyja tanácsára ekkor elvégzett egy hegesztői tanfolyamot, s az ő segítségével került az Ikarus gyárba. Az ötvenes évek második felére apám hivatalosan is osztályidegenné lett, ezt rá is írták a katonai kartonjára.⁸ Korábban ugyanis két év katonai ügyészségen eltöltött helyettes ügyészi munka után állásából elbocsátották, tartalékos állományba helyezték, majd pár év eltelte után lefokozták, és végérvényesen eltávolították a hadseregből. Később anyai nagy–nagybátyja ügyvédi irodájában ügyvédbojtárkodott, letette az ügyvédi vizsgákat, ám sem a végzettségének megfelelő, sem egyéb állást 1956 után a fővárosban a hatvanas évek elejéig nem kapott. Kénytelen volt vidékre menni, hogy munkához jusson. A származás: az évszázadokra visszanyúló, régi, unitárius és református székely (primor) nemesi és – a székely rendi társadalom sajátosságaiból adódóan – *értelmiségi* családi múltja, valamint az Ikarus gyár 1956-os munkástanácsában betöltött vezető tanácsadói szerepe mind–mind rossz pontnak számítottak.⁹

Ám mindehhez még egy súlyosbító tény társult. Azért, hogy korábban, kamasz fiúként lehetőleg élve megússzák a háborút, 1944/45 fordulóján, a világháború legutolsó

⁴ Kövendy Gyuláról lásd KÖVENDY Katalin: *Kövendy Ferenc hősi halott nyughelye*, http://nemfelejtjuk.blog.hu/2010/06/23/rokonok_a_nagy_haboruban_2; Uő.: „Nyírábrány koronázatlan királya”. *Egy huszártisztból lett gazda kötődése a Nyírséghez 1918 és 1950 között (Családtörténet Kövendy Gyula önéletrajzi írása alapján)*, publikálás alatt (a tanulmány harmadik díjat nyert a Szabolcs–Szatmár–Bereg Megyei Levéltár, a Nyíregyházi Főiskola Történettudományi Tanszéke, a Jósza András Múzeum, a Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, valamint a Szabolcs–Szatmár–Bereg Megyei Honismereti Egyesület helytörténeti pályázatán).

⁵ Özveggy Dessesffy Aurélné, majd kövendi Kövendy Gyulané komjáthi Horkovics Aranka édesanyja volt Kállay lány.

⁶ Róla lásd ÁBTL A-932/2; A-933/3; V146225, Irinyi György.

⁷ Lásd róla O-14849/2; ÁBTL K-51, Ilosvay Ferenc.

⁸ HM HIM KI 44521.

⁹ Lásd ÁBTL V-36119; ÁBTL V-150384/5, Budapesti gyárak, üzemek munkástanácsai 1956-ban.

hónapjaiban a totális mozgósításkor apámék nem a leventékkel mentek – statárium terhe mellett – az előnyomuló szovjet csapatok ellen harcolni, hanem a szintén magyar hadsereg égisze alatt felállított, ám a Waffen SS-hez tartozó „Hunyadi” páncélgránátos hadosztályba jelentkeztek.¹⁰ Így egyrészt az apám és a nagybátyám együtt maradhattak, másrészt a nyugati területekre vitték őket, és szerencséjükre – pár hónapi menetelés és árokásás után – nem orosz, hanem amerikai fogságba estek: azaz megúszták a szovjet kényszermunkatábor, több százezer katonatársukkal ellentétben. Ahogy fokozatosan épült és durvult a kommunista diktatúra, ez is egyre nagyobb bűnnek számított, míg végül – Rajk László közvetlenül a háború utáni, a fiatal leventéket és hunyadistákat felmentő cikkeit és beszédeit feledve – őket is háborús bűnösöknek tekintették.¹¹ Apám bátyját ezenkívül, aki fiatal agrármérnök volt az ötvenes években, szabotázzsal vádolták meg.¹²

Nagyapám bátyjának fiai katonatisztek voltak. Az egyik fiú¹³ ’56-ban elmenekült az országból, a másik, aki 1941-től 1945-ig tüzérfőhadnagyként, légvédelmi gépágyús ütegparancsnokként szolgált főként szovjet hadművelési területeken, kertészeti segédmunkásként tengethette az életét a háború után.¹⁴ Korai egészségromlás után viszonylag fiatalon halt meg. E fiúk édesanyjának hat fivére volt. Többen Ludovikát végzett hivatásos katonatisztek voltak, néhányan közülük polgári foglalkozást választottak. A bajor nemesi származású család hosszú generációk óta látott el magas köztisztviselői állásokat Bécsben és Magyarországon. Az I. világháborúban mindegyik fivér részt vett. A hatodik fiú akkor még csak a katonai középiskolát fejezte be, s csak a Nagy Háború után – amelyben megjárta az olasz hadszíntereket – végezte el a katonai akadémiát s avatták tisztté. Ő a II. világháború után alezredesként négy évig szovjet hadifogolytáborban volt.¹⁵ Gyermekei, apjuk ludovikás és kőszegi cöger lévén,¹⁶ nem tanulhattak, egyikük csak bányában kapott munkát, s bányaszerencsétlenség áldozata lett fiatalon.

Az egyik testvér az apai nagyapám öccsével együtt volt fiatal tiszt az I. világháborúban, 1945 után a polgári lakosságot érintő *málenkij robotra* vitték, hazajövele után hamar meghalt. Egy másik fivér mindkét háború után orosz fogságban volt. Megint egy másik testvér a II. világháborúban hivatásos ezredesként,¹⁷ az ő nagyobbik fia pedig vadászrepülő (Puma) főhadnagyként szolgált.¹⁸ Az apát a szovjetek 25 éves kényszermunkára ítélték, 1955-ben tért haza betegen és megtörtén Vorkutából. Haláláig a református egyháznak végzett alkalmi munkából élt (apósa református lelkész volt). Repülő tiszt fia csak idős korában végezhetette el az egyetemet, előtte a műszerészség volt a leg-

¹⁰ SZÁMVÉBER Norbert: *Átveréssel a „Hunyadi” hadosztályba = Számvéber Norbert Szakmai naplója*, <http://szamvebern.wv2hunhistory.org>.

¹¹ 1992-ig volt érvényben.

¹² Dr. Kövendy Gyuláról és testvéréről, Kövendy Istvánról, valamint Grosics Gyuláról lásd KÖVENDY Katalin: *Hunyadista kamaszok*, Valóság 2010. július, 90–105.

¹³ Kövendy Ferenc, lásd róla HM HIM KI 200/1847.

¹⁴ Kövendy Lajosról lásd ÁBTL A-933/3, Vidéken élő volt horthysta katonatisztek, IV.

¹⁵ ÁBTL A-933/4, Micskey (Mittermayer) János.

¹⁶ Kőszegi m. kir. Hunyadi Mátyás Reáliskolai Nevelőintézet.

¹⁷ Micskey Miklós gyalogsági ezredes.

¹⁸ Micskey Miklós Huba repülő főhadnagy, lásd róla ÁBTL A-938/11.

magasabb szakképzettség és pozíció, amelyet megkaphatott. Öccse ugyan elvégezhetette a háború után a jogi egyetemet, azonban több mint tíz éven át csak nehéz fizikai munkákat végezhetett: mozdonyfűtő, szénhordó, rakodómunkás, raktáros lehetett, semmilyen más munkát nem kapott.¹⁹ A hatvanas évek elején, tizenvalahány év kemény és megalázó fizikai munkálát után egy sikertelen disszidálási kísérlet után ötévi börtönbüntetésre ítélték; életét tönkretették.²⁰ A kényszerűségből fizikai munkát végző, ám nem munkáparaszt származású embereket akkoriban „befurakodottaknak”, a munkásosztályba befurakodott elemeknek nevezték.

Anyai részről is hozok néhány példát: nagyapám öccse börtönben volt, s később rendőri felügyelet alá helyezték, mert – erdélyi református lelkész gyermekeként – az ötvenes években titokban istentiszteleteket tartott a lakásán a helyi lelkésszel, ezenkívül rendszerellenes kijelentéseivel az „izgatás” bűnét is folyamatosan kimerítette.²¹ Gyermekei közül a lánya tanult, a fiai nem.²² Nagyapám húgának (nevelt) fia a debreceni egyetemen vállalt igen aktív szerepet a fiatal orvosok között 1956-ban.²³ El kellett hagynia az országot.

Anyám egyik bátyja, aki testvérelével együtt hosszú hónapokat töltött Foksány (Focsani) hírhedt, legnagyobb halálozási mutatójú gyűjtőlágerében a világháború végén, orvosként dolgozott Sztálinvárosban, a későbbi Dunaújvárosban. Az állambiztonsági felügyelők folyamatosan zaklatták: éveken át be akarták szervezni. A nemleges válasz retorziójaként kórházi gyógyító munkájában ellehetetlenítették, rendelőintézeti adminisztratív vezetői munkára kötelezték, figyelték. A hatvanas évek közepén végül „illegálisan” elhagyta az országot. Egyik volt kollégája – a kommunista rendszer elkötelezett híve és élharcosa – az ő meghamisított egyik udvarias válaszlevelével szerzett magának és fiának ún. meghívó útlevelet, majd családjával együtt disszidált. Nagybátyámat „felbujtóként” börtönbüntetésre és vagyonelkobzásra ítélték, utóbbi később mérsékeltek. Az ÁBTL-ben olvasható dossziéjának perirataiból, a tanúvallomásokból és kihallgatási jegyzőkönyvekből kitűnik, hogyan igyekeztek őt megátalkodott Nyugat- és pénzimádónak beállítani.²⁴

Anyámnak több nagynénje apáca volt, akiknek igen sanyarú sors jutott az apácarendek feloszlatása után.²⁵ (Apai nagyanyám unokatestvérei is hitüket gyakorló, hívő katolikus családból származtak; figyelték is őket a róluk írt jelentések szerint.²⁶) Nagyapám ikertestvéreinek felesége kulák családból származott (Gábor család, Hajdúhadház). Nagyapám MÁV-főtiszt volt, miután ősei földjéről (Erdélyből) – anyját és kisebb testvéreit otthagya – el kellett jönnie, s nincstelenül kellett az életet itt 1918 után elkezdenie.²⁷

¹⁹ Dr. Micskey Imre Töhötömről lásd ÁBTL V–147227.

²⁰ Az ÁBTL és HM Hadtörténeti Levéltár és a Hadtörténeti Irattár anyagai alapján írt, *A Micskey fiúk. Le-nullázott katonatisztek – alkalmi munkások 2.* című tanulmányom publikálása folyamatban van.

²¹ ÁBTL O–15226, Politikai elítéltek, internáltak, refesek és preventívesek, Szentkirályi Károly.

²² Lásd M–39414/2, Szentkirályi Győző.

²³ Ifj. Kovács-Nagy Zsigmondról lásd ÁBTL O–17713.

²⁴ O–13582 Sztálinváros területén élő ellenséges személyek; ÁBTL V–156393, Dr. Szentkirályi Géza.

²⁵ Lőrinczi lányok Kisvárdán.

²⁶ ÁBTL M39266/1, Wolfinau Paula, Katalin, Magda, Márta és Ilona.

²⁷ Érszentkirályi Szentkirályi család és Pozsgay család.

A levéltár digitalizált, tematikus és névszavas keresőjében nagyon sok címszót, dossziéleírást és adatot néztem át ahhoz, hogy anyagokat találjak a családom és rokonságom tagjairól. Mivel a keresett személyek között, mint látható, voltak katonatisztek is, több olyan dosszié adatait kellett átnéznem, amelyekben katonatisztek szerepeltek: hadifoglyok angol és amerikai hadifogolytáborokból, azaz „nyugatról” hazatértek, szűrőállomásokon listázottak, Szovjetunióból különböző időpontokban (1950, 1955 stb.) hazarendezett és átvett hadifoglyok, a szovjet katonai törvényszék által elítélt foglyok ítéletei és anyagai, ellenségesnek minősülő elemek különböző városokban és területeken (például Budapest különböző kerületeiben felsorolt volt katonatisztek, csendőrök, rendőrök, nyomozók), horthysta katonatisztek Budapesten, Pest megyében, vidéken, az ÁVH által internálásra szántak, kitelepítendő, kitelepítettek (különböző helyekre, például Budapestről Hajdú megyébe, Szolnok megyébe), a szovjet munkatáborokból és az internáló táborokból szabadultak felülvizsgálati és/vagy rehabilitációs anyagai stb.²⁸

A hosszú felsorolások tartalmazzák az illető nevét – sokszor többféle formában –, az anyja nevét, a születési évét, a katonai rangját és az aktuális foglalkozását. A sok nemes, vitéz és nem vitéz, de bizonyára nem érdemtelenül vagy tanulás nélkül katonai rangot szerző ember neve(i) mellett, végestelen-végig a legalantasabbnak számító szakmanevék és foglalkozások álltak, amelyek képzettséget, iskolázottságot vagy szellemi adottságokat nem igényeltek. Természetesen az, hogy a régi, ún. horthysta katonatiszteket kizárták a későbbi magyar néphadseregből, köztudott tény.²⁹ Mégis így, ilyen mennyiségben látni a szinte véget nem érőnek tűnő, több tízezer nevet tartalmazó listákat többek között azokról a katonatisztekről, akik csak garázsmesternek, órnek, gépmunkásnak, szállító-munkásnak és legnagyobb százalékban nem is definiált segédmunkásnak, alkalmi munkásnak voltak jók, számomra megdöbbentő, elszomorító és főként elgondolkodtató volt. Pedig maga a jelenség nem volt ismeretlen előttem.

Az a generáció, amelyik akár felnőtt fejjel, akár fiatal felnőttként élte meg a háború utáni rendszer eljövételét, a kommunista diktatúra kifejlődését, uralma csúcán annak embertelen és dühödő tombolását, majd '56 sikertelen próbálkozása után a Kádár-érát – mely a véres bosszúval, példás megtorlásokkal és a gulyáskommunizmus elhozatalával

²⁸ Kutatásaim során több tízezer nevet néztem át többek között a következő dossziékból: Budapest területén élő volt horthysta katonatisztek I–VII.; Pest megye területén élő volt horthysta katonatisztek; Vidéken élő volt horthysta katonatisztek I–VII.; A kaposvári szűrőtábor kirendeltség névjegyzéke a Nyugatról hazatértekről; Szovjetunióból hazatért hadifoglyok iratainak jegyzéke; SZU-ban elítélt hadifoglyok ítéleteinek felülvizsgálása; A szovjet munkatáborokból hazatért magyar foglyok ítéleteinek rövid leírása; Háborús és népellenes bűncselekmények miatt elítélt személyek névsorai; Kimutatás a börtönben és internálótáborban meghalt személyekről; Az Államvédelmi Hatóság kimutatása az internálásra szánt volt hadifoglyokról (1952); Arisztokraták; Kitelepítettek, Budapestről kitelepítve, 1951–53; Budapestről Szolnok megyébe kitelepítettek listája; Budapestről Békés megyébe kitelepítettek listája; Internálótáborok felülvizsgálati anyaga, szabadulók (1953); Internált rehabilitáltak, 1967 stb.

²⁹ Az 1945 utáni átszervezésekről, B-listázásokról, a néphadsereg felállításáról lásd MARKÓ György – HORVÁTH Miklós: *A honvédségtől a néphadseregig (1944–1956)*; *A Magyar Néphadsereg a Kádár-korszakban (1956–1989)* = *Magyarország a XX. században*, I., Babits, Szekszárd, 1996, 399–434 (hálózati verzió: <http://mek.niif.hu/02100/02185/html/72.html>); SZAKÁLY Sándor: *Honvédségből honvédségbe. A magyar tisztikar 1944–47-ben* = *Uó.: Honvédség és tisztikar 1919–1947*, Ister, Budapest, 2002, 298–308.

egyaránt jellemezhető –, nem tudta, mivel tesz jobbat a gyerekeinek: ha beszél a múlt-ról, a letűnt világ dolgairól, vagy ha hallgat. A gyerekeik érdekében a szülők, nagyszülők sokszor inkább hallgattak.

Belefagyott a szó legalább két-három generáció tagjaiba. Hogyan lehetett volna akár a dédszülők, nagyszülők vagy a szülők generációjába tartozó családtagok és rokonok múltjáról őszintén beszélni az ötvenes–hatvanas években egy kíváncsi, okos, logikus kérdéseket feltevő gyerekeknek? Hogyan lehetett volna például az említett tüzerfőhadnagy háborús tetteiről beszélni egy kisgyerekeknek akkor, amikor a külvilág azt harsogta, hogy a horthysta katonák és a csendőrök³⁰ megvetendő fasiszták? Hogyan büszkélkedhettek volna az idősebb rokonok a gyermekeikkel, a testvéreikkel, a felmenőikkel – nemesekkel, értelmiségiekkel, katonákkal, birtokosokkal, tisztviselőkkel, egyházi személyekkel stb. – a Rákosi- és Kádár-korban? Hogyan mesélték volna el akár csak a saját fiatalságukat részletesen?

Hogyan lehetett volna érthetően és részletekbe menően kifejtve megmagyarázni egy kislánynak, hogy miért csak nézegetheti, de nem veheti fel az újonnan kapott aranylánccocskájára az édesanyja ékszeres dobozából a neki leginkább tetsző, Szűz Máriát ábrázoló aranymedált? Mit kellett volna a szülőknek magyarázatként mondaniuk annak a kislánynak, akit a nagyapja öccse – szeretetteljes kedvességgel, viccelődve – mindig Fedák Sárihoz hasonlított?³¹ Hogyan lehetett volna a nagyapa öccsének I. világháborús hőstetteiről beszélni, amikor az éppen nem kapott nyugdíjat, vagy a szép, régi, faragott kártya- és sakkasztalon lejátszott nagy sakkparti után ment a lottózóba, ahol olyan munkát végzett, amit egy félanalfabéta ember is el tudott volna látni? Hogyan lehetett volna megoldani azt, hogy a háborús tetteiről esetleg beszélnek, de az 1925-től 1950-ig terjedő nagyon fontos életszakasról, a később elkönfiskált és tönkretett gazdaságáról már mélyen hallgatnak? A családi fényképeket nézegetve mit tudtak volna arra a kérdésre válaszolni, hogy „és miért vitték el a Szovjetunióba, és mit csinált ott?”

A világháborúk katonáinak a szocialista hazában nem nagyon volt helyük, és főleg nem volt becsületük. Az előző generációk tagjai ezért sokszor inkább nem meséltek semmit. Az új rend erőszakos agymosásai, megfélemlítései, valamint tudatos történelemhamisításai és értéktorzításai folytán a régi értékek és igazságok eltorzultak vagy elszikkadtak, a hajdani hőstettek „megsemmisültek”. A dicső múlt a kommunista diktatúrában és a „szocialista” rendszerben olykor szinte szégyellni való dicstelenséggé süllyedt: Szent István (akkoriban I. István) kereszténységétől az Isonzónál elesett hősi halottakig. Sem a szentek, sem az imperialisták és az érdekükben meghaltak nem fértek igazán bele abba a múlt-képbe, amit 1945 után hosszú évtizedekre az emberek elé akartak állítani.

³⁰ A csendőrségről lásd KÖVENDY Károly: *A Magyar Királyi Csendőrség a törvény és a rend szolgálatában 1881–1945*, Sovergin, Torontó, 1973; SIMONTSITS Attila – KÖVENDY Károly: *Harcunk 1920–1945*, Oakville, Ontario, 1974; SZAKÁLY Sándor: *A magyar katonai elit 1938–1945*, Magvető, Budapest, 1987; UÓ.: *A magyar tábori csendőrség története 1938–1945*, Ister, Budapest, 2000 (átdolg. kiad.).

³¹ Fedák Sári és Szeleczky Zita színésznő több más művésszel együtt „Háborús bűnös, mert a háború fokozottabb mértékben való folytatására és a nyilas (fasiszta) mozgalomnak segítésében szellemi tevékenységet fejtett ki”. ÁBTL A–924. 25.

Ezekben az években nullázódott le végleg az a generáció, amelyik a Ludovika Akadémia elvégzése után hősiesen, becsülettel végigharcolta és túlélte azt az I. világháborút, amely egy teljes nemzedék férfilakosságát Európa-szerte szinte maradéktalanul kipusztította. Azok a katonatisztek ugyanis, akik a II. világháborúban alezredesi, ezredesi (vagy magasabb) rangban vettek részt, ennek a 19. század végén születtek, az első nagy pusztító világegést túlélő generációnak voltak a tagjai, mondhatni színe-virága. A századosi és őrnagyi rangban lévő tisztek többnyire a 20. század második évtizede előtt születtek; az I. világháborút gyerekként éltek meg. A hadnagyok és főhadnagyok 1910–20 körül születtek, és a húszas–harmincas éveikben jártak a II. világháború idején.

Ezek a katonák tanultak, felesküdték az ország védelmére, oda mentek, ahová felelőseik küldték őket. A harctéren pedig ki-ki a saját bátorsága, embersége, képzettsége, intelligenciája, erkölcsi értéke, lélekjelenléte szerint apró dolgokban dönthetett; például arról, hogy a saját katonáival szedet-e fel az aknákat azon a mezőn, amelyen csapataival át kellett haladnia, vagy az ellenséggel, legyenek azok esetleg polgári lakosok. Arról, hogy bármi áron, a szovjet partizánok eliminálása árán is megvédi-e a saját katonáit, a magyar sebesültszállító konvojokat, vagy veszni hagyja a már úgyszólván hasznavehetetlen sebesült katonákat.

Az értelmiség, a katonatiszti kar, a művészek, tudósok régi „rendje” 1945 után erőszakosan lecserélődött. Hóman Bálintok börtönbe és internáló táborokba kerültek, Karády Katalinok elmenekültek, Hamvas Bélák elhallgattak, helyükbe pedig – nemcsak képletesen, hanem ténylegesen, hiszen számtalanszor még a lakásaikba is beköltöztek – munkás–paraszt származású, a nép lehetőleg legiskolázatlanabb és legszegényebb fiai és lányai közül kiemelt, a kommunista rendszernek ezáltal is hűséggel és hálával szolgáló, új, elsőgenerációs értelmiség, új művészvilág, új tisztikar lépett. Ők lepték el az élet területét mindenütt, ahol csak az értelmiségnek bármilyen szerepe is lehetett.

Ennek a következménye még ma is érezhető. Hiszen így nem volt kontinuitás: a mára immáron harmadik generációssá érlelődött, háború utáni, kommunista eredeztetésű értelmiségnek a nulláról indulva kellett kitermelődnie. Ez az értelmiség sem az iskolalapító és kultúrahordozó egyházakhoz és vallásokhoz, sem a régi nemességhez és értelmiséghez, sem az ország haladását szolgáló semmilyen nemes eszméhez vagy szervezethez, intézményhez (cserkészlet, korai hazai demokratikus szövetkezeti mozgalmak stb.) nem kötődött. A kommunista világban a szociáldemokraták számára ugyanúgy nem volt hely, mint a kisgazdáknak vagy a cserkészeknek.

Ez a világ és értelmisége egyetlen dologhoz kötődött: a Lenin és Sztálin által megmutatott kommunizmus és szocializmus építésének (rög)eszméjéhez, ennek az eszmének a tüzzel–vassal történő megvalósításához. Jobbára semmi nem számított számára megőrizendő és folytatandó értéknek, ami a magyar történelem dicső régmúltjához és annak szereplőihez kötődött. Számára csupán a proletár és szegény paraszti létnek és a proletárdiktatúra megteremtéséhez vetett hitnek volt értéke. A társadalom mélyéről hirtelen hatalomra kerültek és az ő újonnan kitermelt értelmiségüknek a kisebbségi érzését és irigységét csak fokozta, hogy szembesülniük kellett a megmásíthatatlan ténnyel: a korábbi „úri osztályok” az egyházzal és az értelmiséggel olyan tudások birtokosai voltak, amelyek

hiján még az ő proletárdiktatúrájú világuk is csak tökéletlenül épülhet fel. Ha azonban a hatalomnak választani kellett a szakértelem és a feltétlen rendszerhűség – vagyis zömében az övékéhez hasonló származás – között, érthető módon csakis az utóbbi győzött.

A nemesség és az értelmiség olyan értékek tudója és hordozója volt, amelyek az évszázadok folyamán történő, nemcsak szakmai, de erkölcsi, ha úgy tetszik „embernemesedési” fejlődés következményei is voltak – a maguk kontinuitásában, szerves egymásraépítettségében. Ebbe ugyanúgy beletartozott például az írástudók erkölcsi felelőssége, a hazaszeretet, mint a tisztai becsület. Ezek nem primer szakmai és tárgyi tudások, mégis hatalmas értéket jelentenek egy ország szellemi tőkájében, jövőjének alakításában. Egy ország jólétét, azt, hogy jó-e ott élni, jó-e az adott területen élő emberi közösség tagjának lenni, nem kizárólag az anyagi, hanem az emberi feltételek is megszabják. Mindaz, ami érvényes egy kis közösségre, egy szerető családra, egy élhető falura vagy egy jó munkahelyre, érvényes egy egész ország népére; a nemzetre is. Egy nép humánuma, jellege, jellege, karaktere, az embereknek az egymáshoz és vezetőihez való viszonyulása – például összetartása vagy széthúzása, szolidaritása vagy egymás (elleni) kijátszása – mind-mind változik, fejlődik: annak függvényeként, hogy milyen behatások érik őt a történelme során, és mit szűr le önmagának ezekből. Ezt a belső önfejlődést, öntisztulást, önjobbultást drasztikusan megtörni egy álnok és hamis (fixa) idea nevében történő mesterséges és erőszakos emberszelektálással, egy torzkép és egy torz tükör permanens felmutatásával – a nemzetet, annak lelkületét romboló cselekedet.

Értelmiséginek lenni nem más, mint az „írástudásnak” a felelősségét, a mások jó irányban történő befolyásolásának és tanításának óhaját tudatosan vállalni. Ezt a belső óhaját pedig a többiekért való, *szereteten alapuló*, jószerével *önzetlen* tenni akarás táplálja. A kommunizmus eszméje nevében és szolgálatában kinyilatkoztatott önzetlenség és empátia, „testvériség és szolidaritás” nem hasonlítható, nem mérhető az egyházaknak az évszázadok folyamán leszüremkedett, önzetlenségről és szeretetről szóló tanításaihoz és annak eredményéhez. Ha egy ország lakosságának jelentős részét ugyanis arra kényszerítik és készítetik, hogy hazudjon, hogy képmutató, megalkuvó vagy közönyös legyen azért, hogy érvényesülni vagy egyszerűen csak élni tudjon, annak generációkon át tovagyűrűző lélektani és morális hatása is lesz.

Ezért is volt a több évtizedes kommunista-szocialista korszak erkölcsi szempontból, a magyar emberek jellemének, etikus magatartásának, erkölcsiségének, moráljának, demokrata érzésének, empátiájának, szolidaritásának, belső fejlődésének és formálódásának szempontjából olyan kártékony, mert megszakította ezt a folyamatosságot: megakasztotta a nemzedékek egymásutániségében bekövetkező össznépi szellemi-erkölcsi fejlődés, jobbulás, tisztulás, a nemesedés folytonosságát.

Nyugat-Európa demokratikus országaiban a II. világháború után sehol, még Nyugat-Németországban sem történt ilyen durva, a történelmi kontinuitást és fejlődést mesterségesen és erőszakosan megszakító beavatkozás. Nem tették sülylyesztőbe a nemességüket, a katonatisztjeiket, az értelmiségüket. Nem akartak porból és sárból új gólemet kreálni maguknak, hogy idolként állítsák azt egy ország elé, hanem – ha kellett, revideálva, módosítva – folytatták az évszázadokkal korábban elkezdett, a zsidó-keresz-

tény eszmeiségű kultúrára alapozott, olykor esetleg félresiklott, de összességében nem elvetendő fejlődési utat. Nem készítették lakosaikat képmutató és skizofrén magatartásra, a saját múltjuk elhallgatására vagy egyenesen megtagadására, s ezáltal a generációk közötti kommunikáció megszűntetésére. Nem ásták el az évszázados értékeiket. Nem tették kulturális szempontból szántszándékkal gyökértelessé a saját nemzetüket.

A folyamatosságnak, vagyis a saját múltjuknak a tisztelete, az értékeiknek folyamatában történő megőrzése ilyen apróságokban is megmutatkozik, mint például a katonaságaik és csendőrségeik (és más fegyveres szervezeteik) egyenruhái. Például az olasz katonák, csendőrök vagy vám- és pénzügyőrök arany paszományokkal, vörös zsinórokkal, színes szalagokkal, színes tollakkal ékesített ruhái és fejfedői, a római sisakdíszeket, vértetek és színeket idéző ünnepi díszegyenruhái (elnöki díszőrség), a csendőrök csizmái, ünnepi viseletei mind-mind ennek, a múltból eredeztetett folyamatosság vállalásának büszke megnyilvánulásai.

A háború után, a kommunista és szocialista érában természetesen a magyar katonaság is átszerveződött, új értékek mentén alakították ki azt a tisztí réteget és azt a szervezetet, amelyeknek méltó vezére lehetett – szovjet mintára kialakított jellegtelen egyenruhákban – egy Farkas Mihály, egy Münnich Ferenc vagy egy Czinege Lajos.³²

A háború utáni szakmák és foglalkozások nevei kitűnően érzékeltetik, hogy a képzett katonatisztek vagy a régi keresztény úri osztály tagjai, az arisztokraták, az értelmiségiek – akár megöszült fejjel életük végén, akár fiatal férfikorukban – vagy olyan robotoló munkát végeztek, amely csupán fizikai erőt kívánt meg (rakodómunkás, anyagmozgató, erdészeti munkás, kőművesegéd, szállítómunkás, kazánfűtő, vasúti pályamunkás, út[építő]munkás, napszámos, farakodó, szénhordó, kubikos stb.), vagy olyat, amelyhez még fizikai erő sem nagyon kellett (mosdóőr, őr, éjjeliőr, figuráns, öltözőőr, udvarsepregető, telepőr, kapus, portás, konyhalegény stb.), vagy pedig olyan, nem fizikai, hanem szelleminek mondott irodalmi munkát, amely intellektust nem nagyon, ám monoton írni tudást igényelt a művelőjétől (raktáros, adminisztrátor, hivatalsegéd, bérelszámoló, pénzbeszedő, bedolgozó, szállítási ügyintéző, előadó, állóeszköz-nyilvántartó, [nem a mai értelemben vett] könyvelő, pénzügyi előadó stb.). Többen, értelemszerűen leginkább a fiatalabbak, kitanultak valamilyen szakmát (hegesztő, esztergályos, lakatos, villanyszerelő, fodrász, kosárfonó, darus, szerszámkészítő, műszerész, festő, kéményseprő stb.).

A nemes lelkű, jellemes, egymás iránt szolidáris, összetartó, erkölcsös, igazmondó, nyílt, szabadságszerető embertömegek gyarapítása nem szerepelt a kommunista alapon kitermelődött (és a hozzájuk ideológiailag csatlakozó régebbi keletű) értelmiség céljai között. A rendszerhűség mindig és mindenben előbbre való volt: ők szocialista embertípust akartak kreálni a lenini és sztálini minta, vagyis saját szellemi atyáik útmutatásai alapján.

Semmilyen diktatúra vagy világegés, így – a holokauszthoz hasonlóan – a kommunista diktatúra és eszme rombolása sem mérhető csakis az általa legyilkolt emberek számával: hanem a miattuk lelkileg tönkretett, vagy akár csak a legkisebb mértékig lelkileg

³² Háború utáni honvédelmi miniszterek.

megsérült emberekkel, a kisiklatott emberi életekkel, a megromlott emberi viszonyokkal, a lezüllesztett erkölcsiséggel. Az idősebb katonatisztekől a reményt és a gyerekeik jövőjébe vetett hitet is elvették, nemcsak egy tisztességes élet méltóságteles befejezésének lehetőségét. Többévi szovjet kényszermunkatábor után esetleg alkalmi munkákon nyomorogva haltak meg. A fiatalabb tiszteknek nagyobb esélye volt arra, hogy az idő múltával megtalálják – ha nem is méltó, de legalább – a helyüket a társadalomban.

Az ő gyerekeik esetleg már tanulhattak is. A származás azonban végigkísérte mindannyiukat a jellemzéseikben, személyi anyagaikban, a megkülönböztetésekben és hátrányokban. Jó esetben a szüleiktől, nagyszüleiktől átörökített, évszázados emberi és morális értékek megingathatatlanul és kitörölhetetlenül áthagyományozódtak a későbbi generációkra is. Ezek az értékek nem egyszer összeütközésbe kerülhettek a többség által elfogadott és képviselt „szocialista erkölccsel”, a középszerű vezetők (tanszékvezető professzoroktól gyárigazgatókig, középiskolai szakfelügyelőktől brigádvezetőktől) sokszor etikátlan – ám párthű – magatartásával, vezetési elveivel és munkamoráljával.

De olyan is volt, aki korán meghalt vagy elkallódott. Olyan is, aki beállt a sorba, és tette, mondta, amit elvártak tőle az új rendszer hangadói. Nem jelentéktelen részük pedig – amint lehetőség adódott rá – elhagyta az országot. Mindenkiért, akivel megtörtént az évszázados kontinuitás – nagy kár.

Az egész országot érte veszteség, hiszen általánossá vált és elmélyült az élet minden területén az a gyakorlat, hogy jobbára nem az érdemei, a szakmai tudása, a munkamorálja, a vezetői képességei, az odaadása, a munkaszeretete miatt került valaki az őt megillető helyre vagy pozícióba. Ismeretségi, „megbízhatósági” alapon, a protekcionizmus igénybevételével kerültek az emberek akár répaátvevői, akár tanársegédi munkakörbe. Kiszorítósi vagy inkább térhódítási „frontharcok” kezdődtek, amolyan „adj király katonát” módjára. Hamis értékek és kritériumok, álságos kiválasztódások által kontraszelektálódott az értelmiség, a vezetői réteg. Pedig egy olyan értelmiség és vezető szakembergárda irányításával, amely a társadalom *egészéből*, származástól függetlenül, igazi értékek – a minőség, a tisztesség és a szakmaiság szempontjai alapján – választódhatott volna ki, felbecsülhetetlen értékekkel gazdagodhatott volna az ország.

Háziasszony (1957)